

BEVEZETÉS

Ahhoz, hogy egy országnak a világban betöltött szerepét megértsük, a belső mozgatórugók vizsgálata mellett elengedhetetlen mindazoknak a tényezőknek a gondos feltárása, amelyek az adott államalakulat történelmére, társadalmára, politikájára hatottak, hatnak. A magyar nép Keletről érkezett a Kárpát-medencébe, és már a több mint ezer esztendeje megvalósult államalapítás óta Nyugatra tart. Döntően onnan vette és veszi mintáit. A sokszor emlegetett modernizáció alapvetően a Nyugat civilizációs vívmányainak elsajátítását, éltszínvonalának elérését vette célba, és célozza meg ma is.

A magyar állam nyugati kapcsolatainak jelentősége kétséget kizáróan hangsúlyos a történelmünkben. Ugyanakkor a teljes kép kialakítása szempontjából fontos keleti relációkat, különösen a török vonatkozásokat taglaló munkát viszonylag keveset talál az érdeklődő.¹ E kötet célja, hogy ezt a hiástust némiképp enyhítse.

A magyar olvasó a 20. századi török történelemről a legutóbbi időkig az erősen marxista szemléletű Fehmi Dzsihangir 1975-ben kiadott munkáján, illetve Flesch István írásain kívül keveset olvashatott. Örömteli ugyanakkor, hogy az elmúlt években a paletta elsősorban Egeresi Zoltán és Pénzváltó Nikolett, valamint Fodor Gábor monográfiáival bővült.²

1 Ezzel együtt természetesen a Balkán és a keleti kapcsolatok nem jelentenek fehér foltot. Korábban Niederhauser Emil, Palotás Emil és Ress Imre, újabban Csaplár-Degovics Krisztián és Demeter Gábor munkái segítik a magyar olvasó tájékozódását. Az ELTE BTK-n Ruszisztikai Tanszék, a Pécsi Egyetemen hasonló témában kutatóközpont működik. A BTK Történettudományi Intézetében dolgozó Seres Attila mellett a Kaposvári Egyetemen Kolontári Attila kimondottan a szovjet források kutatásával foglalkozik. Meg kell említenünk Baráth Magdolnát is, aki sokat tett a szovjet–magyar kapcsolatok második világháború utáni alakulásának bemutatásáért.

2 I. Vasziljev: *Török „semlegesség” a második világháborúban*. Szikra, Budapest, 1953.; Fehmi Dzsihangir: *A Török Köztársaság fél évszázada*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1975.; Flesch István: *Atatürk és kora*. Corvina Kiadó, Budapest, 2004.; Flesch István: *A Török Köztársaság története*. Corvina Tudástár, Budapest, 2007.; Flesch István: *Örmények, törökök, kurdok*. Corvina Kiadó, Budapest, 2013.; Egeresi Zoltán – Pénzváltó Nikolett: *A Török Köztársaság a történelemben*. Nemzeti Közszerkesztési Intézet, Budapest, 2020.; Fodor Gábor: *Magyar tudomány és régészet az Oszmán Birodalomban. A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet története*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2021.

Török vonatkozású, a kétoldalú kapcsolatok alakulását részben taglaló munkák között kiemelendő továbbá Kincses Nagy Éva: *A turáni gondolat*. In: *Őstörténet és nemzettudat, 1919–1931*. Szerk. Kincses Nagy Éva. JATE Magyar Őstörténeti Kutatócsoportja, Balassi Kiadó, Szeged,

A magyar nép etnogenezise során, az őshazából a Kárpát-medencébe való érkezéséig szinte folyamatos érintkezésben állt különböző törökségi népekkel. Az államalapítással sem szűntek meg az intenzív kapcsolatok, hiszen a törökséghez tartozó besenyők, úzok és kunok idővel a magyar társadalom részévé váltak. A 14. század végén az ország határainál délkelet felől megjelenő oszmán-törökök új alapokra fektették a törökséggel való viszonyrendszert. A középkori magyar állam a mohácsi csata után szétesett, és Magyarország a 18. század elejéig frontországga, hosszabb-rövidebb megszakításokkal had-

1991. Ablonczy Balázs: „Lándszahegy”, néprokonság, small talk. Turanizmus és keleti gondolat a két világháború közötti magyar külpolitikai gondolkodásban. In: *Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században*. Szerk. Pritz Pál – Sipos Balázs – Zeidler Miklós. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 2006.; Oláh Péter: A török és a magyar turanizmus kapcsolata a 20. század elején. *Keletkutatás* (2012) tavasz, 67–86.; Tóth Ágnes: *Magyar lendkerekek az új Törökország gépezetében, avagy gazdasági és kulturális együttműködés Törökország és Magyarország között az Atatürk aranykor időszakában*. Grotius E-Könyvtár, 2009.; Dávid Géza: Magyarok a köztársaság kori török gazdasági életben: a múlt tényei és a jövő lehetőségei. *Török Füzetek* XII (2004) 2.13., 16.; Péter Oláh – Ferenc Dávid: Hungarian Foreign Policy and the Caucasian Region in the 1940's. *Archivum Ottomanicum* 31 (2014); Oláh Péter: Behics Erkin török követ budapesti tevékenysége (1928–1939). *Keletkutatás* (2014) ősz, 115–127.; Oláh Péter: A török–magyar kapcsolatok alakulása egy diplomata szemével – Tahy László ankarai követ munkássága (1924–1933). *Keletkutatás* (2015) tavasz; Pergel Antal: A török függetlenségi háború. *Rubicon* (2010). 10. 58–63.; Pergel Antal: Egy magyarbarát török diplomata Sevket Fuat Keçeci 1892–1965. *Érdi Lap* XI (2013) 15. 8.; Egeresi Zoltán: A török nemzetépítés Atatürk korában. *Világtörténet* 1 (2013) 125–144.; Árpád Hornyák: Hungarian-Turkish Economic Relations in the Inter-War Period. In: *Türkiye Cumhuriyetinin Ekonomik ve Sosyal Tarihi Uluslararası Sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi ve 9 Eylül Üniversitesi*, İzmir, 26–28 Kasım 2015.; Szakály Sándor: Magyar küldöttség Kemal Atatürk temetésén Törökországban, 1938. november. In: *„...nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni”. Tanulmányok a 60 éves Romics Ignác tiszteletére*. Szerk. Gebei Sándor – ifj. Bertényi Iván – Rainer M. János. Líceum Kiadó, Eger, 2011. 273–282.; Arbanász Ildikó – Csorba György: Magyar kutatók az isztambuli levél- és könyvtárakban a második világháború előtt. In: *A kísérlet folytatódik. II. Nemzetközi Vámbéry Konferencia*. Szerk. Dobrovits Mihály. Dunaszerdahely, 2005.

Ami a török nyelvű munkákat illeti, a 2000-es évektől kezdődően fellendültek a Török Köztársaság időszakának kétoldalú török–magyar kapcsolataira vonatkozó tudományos vizsgálatok. Melek Çolak például átfogó kutatásokat végzett ezen a téren. A szóban forgó, a két ország és nép közötti kapcsolatokkal széles skálán foglalkozó munkák viszont elsősorban a török nyelvű forrásokra támaszkodva – viszonylag kevés magyar levéltári anyag felhasználásával – íródtak. Namal doktori disszertációja a köztársaság időszakának török–magyar kapcsolatait török források fényében teszi vizsgálat tárgyává (Yücel Namal: *Türk Kaynakları Işığında Türk-Macar İlişkileri* (1923–1950). Yayınlanmamış Doktora Tezi, A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2013). Demirkan (*Macar Turancıları*. İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999) és Önen (*İki Turan: Macaristan ve Türkiye’de Turancılık*. İstanbul, İletişim Yayınları, 2005) munkái, amelyek a turanizmust veszik górcső alá, a legújabb kori török–magyar kapcsolatokra is fényt vetnek. Özgiray (Ahmet Özgiray: *Türkiye – Macaristan Siyasi İlişkileri* [1923–1938]. *Tarih İncelemeleri Dergisi* 12 [1997] 75–80.) angol levéltári dokumentumok felhasználásával írt a két ország közötti kapcsolatokat értékelő cikket. Erdemes továbbá kiemelni Fethi Vecdet Erkun és Seyfi Yıldırım e témában írt munkáit is. Fethi Vecdet Erkun: *Macar Basınında Mustafa Kemal Atatürk*. Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2003.; Seyfi Yıldırım: Cumhuriyet Döneminde Türk-Macar İlişkileri Çerçevesinde İstihdam Edilen Macar Uzmanlar. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 8 (2012) 15. (Bahar) 121–150.

színtérré vált. A mintegy másfél évszázados időszak alatt a magyarság akkora vérveszteséget szenvedett, hogy az máig érvényes módon megváltoztatta a Kárpát-medence nemzetiségi összetételét.

A visszafoglaló háborút követő új berendezkedés a magyar nemesség jelentős része számára kiábrándító volt. A Rákóczi-szabadságharcban manifesztálódó elkeseredés és az azt követő időszak is sok oszmán-török vonatkozással bír. Thököly és Zrínyi Ilona mellett Mikes, Bercsényi, Rákóczi és Ibrahim Mütefferika révén, Törökország felkerült a magyar emlékezetpolitika térképére. A 19. században egyeduralkodóvá váló nacionalizmus és az európai erőegyensúly megváltozásából fakadó változások – azaz a cári Oroszország megerősödése és a pánszláv politika megjelenése – az oszmán-törököket és a magyarokat ismét egymás irányába tolták. Kossuth, Bem, Kmety, Széchenyi Ödön és társaik egyrészt sokat köszönhetnek a szultánnak, másrészt ők maguk is sokban gazdagították az Oszmán Birodalmat, a török kultúrát.

A kétoldalú kapcsolatokat és az egymás iránti erős szimpátiát tovább erősítette az 1870-ben hivatalos formában is megindult magyar turkológiai képzés. Az első világháborúban a két nemzet katonái válllvetve harcoltak hol Galíciában, hol a palesztin és a szíriai frontokon.³

A középkori európai történelmet korábban meghatározó két állam területén az első világháború végére számos új szereplő jelent meg a világtörténelem színpadán. Törökök és magyarok egyaránt úgy érezték, a nagyhatalmak igazságtalan módon jártak el velük szemben, a Kis-Ázsiától a Kárpát-medencéig húzódó földrajzi terület feldarabolásával pedig elvesztették a térség fölötti történelmi hegemoniájukat. Ilyen előzmények tudatában született meg az igény, hogy a modern kori török–magyar kapcsolatok kutatásával, új forráscsoportok felkutatásával érdemes lenne tovább bővíteni ismereteinket és rávilágítani az új- és legújabb kori bilaterális kapcsolatokra.

Jelen kötet célja, hogy a két ország között 1920-tól 1945-ig terjedő időszakban létrejött kapcsolat felvázolásával némileg gazdagítsa az erről az időszakról rendelkezésünkre álló ismeretanyagot. A vizsgált időintervallum végpontjainak meghatározásakor két szempontot igyekeztünk figyelembe venni. A kiindulópont, 1920 mindkét ország történelme szempontjából döntő jelentőségű dátum. Magyarország ekkor szorul a trianoni határok mögé, a török függetlenségi háború pedig ebben az évben válik országos méretűvé. A vizsgált időszak végpontját, vagyis 1945 jelentőségét nem kell külön hangsúlyozni, hiszen a második világháború befejezésével új világregend jött létre.

Tágabb dimenzióban értelmezve, Ankara és Budapest viszonyának bemutatása és megértése nem csupán e két nemzet történetének jobb megismeréséhez járulhat hozzá. A török–magyar kapcsolatok alakulásának megrajzolása révén láthatóbbá válik Közép-Európa, a Balkán, vagy akár Kis-Ázsia országainak külpolitikai mozgásteré vagy éppen annak hiánya. Törökország

3 İsmail Tosun Saral – Emre Saral: *Çanakkale ve Sina-Filistin Cepheleri'nde Avusturya-Macaristan Ordusu Topçu Bataryaları*. Ankara, Türk-Macar Dostluk Derneği Yayınları: 9. 2012.

ilyen szempontból a térség államaihoz képest irigylésre méltó önállóságra tett szert, hiszen a török modell Afganisztántól, Iránon át, egészen Szíriáig sok tekintetben mintául szolgált. A magyar külügy a Közel-Keleten zajló brit, orosz vagy francia nagyhatalmi játszmákat is – az 1939-ben Kairóban nyílt követséget⁴ leszámítva – csak Isztambulból, majd 1932-től Ankarából tudta figyelemmel kísérni. Ebben az összefüggésben tehát Ankara nemcsak a közel-keleti, hanem a világpolitika alakulásáról alkotott magyar kép szempontjából is jelentőséggel bírt.

Vállalt célunk volt továbbá, hogy a magyar külpolitika Törökország vagy tágabb értelemben keleti irányú erőfeszítéseit, eredményeit és kudarcait bemutatva hozzájáruljon a két világháború közötti történelmi időszakról alkotott képünk árnyalásához. Nem állt szándékunkban ugyanakkor a hazai történetírásban röviden csak Horthy-rendszernek nevezett mintegy huszonöt év magyar társadalmi, politikai, gazdasági vagy szociális változásait elemezni. Mindössze néhány esetben térünk ki a magyar viszonyok részletesebb taglására, amikor az a kétoldalú kapcsolatok szempontjából indokolt.

A szakirodalmon túl jelentős mértékben az elsődleges forrásokra alapoztuk kutatásainkat, amelyeket csoportokra osztva, a következők szerint lehet elkülöníteni. A magyar nyelvű források döntő többségét primer iratanyag szolgáltatja. Kutattunk a Magyar Nemzeti Levéltárban, a Hadtörténelmi Levéltárban, a Politikatörténelmi Intézet Levéltárában, a Jezsuita Levéltár és Rendtörténelmi Könyvtárban és a keszthelyi Balatoni Múzeumban. Felhasználtuk a Magyar Országgyűlési Napló egykorú feljegyzéseit és az MTI „könyvomas” híreit. A viszonylag gazdag memoárirodalom mellett a személyes hagyatékok közül kiemelendők Jungerth-Arnóthy Mihály és Tahy László ankarai követek, Barkóczi György isztambuli konzul és Németh Imre ankarai katonai attasé feljegyzései.

A Magyar Nemzeti Levéltárban található iratok közül elsősorban a K 63, K 64, K 66, K 69, K 79, valamint a K 653 jelzésű fondokat vizsgáltuk. E jelzés alatt található dokumentumok többsége Törökországban keletkezett, de nem ritka az athéni, belgrádi, szófiai, római vagy londoni keltezésű irat sem. Ennek legfőbb oka az, hogy a levéltárban a török vonatkozású iratok többnyire egy dossziéba kerültek. Az 1920 és 1945 között keletkezett forrásanyag egy része ugyanakkor a második világháború során megsemmisült. Ezért az 1925-ben, az 1927–1928 között, valamint az 1942. évben keletkezett jelentések erősen hiányosak.

Ami a török nyelvű forráscsoportot illeti, elsősorban az ankarai Köztársasági Levéltár (Cumhuriyet Arşivi), a Miniszterelnökség Köztársasági Elnöki Oszmán Levéltára (BOA) és a Török Történettudományi Társaság (Türk Tarih Kurumu) fellelhető iratanyagára támaszkodtunk. A szakirodalom döntő többségére a Boğaziçi Üniversitesi, a Bilgi Üniversitesi, valamint

4 Abdel-Atil Abdel-Salam Mohamed, Abdallah: *Az egyiptomi–magyar kapcsolatok a két világháború közötti időszakban*. Doktori értekezés. Kiadatlan. Szegedi Tudományegyetem, 2014. 82.

a Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü könyvtáraiból tettünk szert.

A magyar és török forrásokból merített adatok külső forrásokkal történő ellenőrzése érdekében a német Külügyminisztérium Politikai Levéltárában (Auswärtiges Amt Politisches Archiv) az ankarai követség (Botschaft Ankara) és a budapesti követség (Botschaft Budapest) néven besorolt német követségi jelentéseket, a londoni Angol Nemzeti Levéltárban (National Archives) pedig az FO 371 Külügyminisztériumi általános levelezések (Foreign Office General Correspondence) fondjában található dokumentumokat vizsgáltuk meg.

A török nyelvű szakirodalom és memoárirodalom tekintetében a mi szempontunkból különösen értékesek az 1928-tól 1939-ig budapesti török követként dolgozó Behiç Erkin, valamint az első magyarországi török követ, Hüsvrev Gerede visszaemlékezései. A korszak török és magyar nyelvű sajtótermékein túl, a vizsgált időszak köztörténeti vonatkozásait taglaló angol nyelvű szakirodalmat is igyekeztünk használni. A török földrajzi nevek helyesírásakor a fonetikus átírást tekintettük irányadónak. A török személynévek leírásakor a közérthetőség kedvéért nem tettünk különbséget az 1928-as török nyelvreform előtt és után tevékenykedők között. Minden esetben a jelenleg érvényes török helyesírási szabályokat vettük irányadónak. Ugyanúgy jártunk el az arab és perzsa tulajdonnevek esetében, azzal a különbséggel, hogy ott a név mögött zárójelben feltüntettük az eredeti arab vagy perzsa betűs változatot is. Az európai (francia, olasz, német és brit) fogalmak és történelmi személyek nevén nem változtattunk. Munkánk egy, idáig szinte alig kutatott iratanyag feldolgozásával kíván hozzájárulni a magyar külkapcsolatok egy kevésbé ismert fejezetének bemutatásához. Nem elhanyagolható szempont továbbá, hogy a török nyelvű források bevonása lehetővé teszi, hogy hazánk nyugati percepciója mellett egy másik szemlélet is helyet kapjon a kor Magyarország-képének rekonstrukciójában.

A teljesség igénye nélkül itt szeretnénk köszönetet mondani mindazoknak, akik segítettek a munkánkat. Dávid Géza szakmai kérdésekben mindig készségesen mutatott utat. Vásáry István, Péri Benedek, Dávid Ferenc, Fodor Gábor, Sógor Dániel, Rottár Máté biztatását és segítségét is ezúton köszönjük. A kutatómunka során Pintér Attila, Sadık Müfit Bilge, valamint Ablonczy Balázs nyújtott nélkülözhetetlen segítséget. Flesch István meglátásai és észrevételei nélkül nehezebben haladtunk volna a munkában, de ki kell emelnünk Pritz Pált is, akinek meglátásai sok esetben új megvilágításba helyeztek bizonyos összefüggéseket.

Hálával tartozunk a Saral és Güner, illetve a Perge és Urbán családnak, Ayten Sezer Arıĝnak, Mustafa Yılmaznak, Yonca Anzerlioĝlunak, Fatma Acun Anıl Çeçennek, az ankarai magyar nagykövetség dolgozóinak (különösen Kicsi Valinak és Mátis Viktornak). Hálával tartozunk Hóvári Jánosnak, Tasnádi Editnek, Fodor Pálnak, Pók Attilának és Sudár Balázsnak is. Fontos szakmai segítséget adott továbbá Hornyák Árpád, Csaplár-Degovics Krisztián, Demeter Gábor, Hadnagy Szabolcs, Voloncs László, Bakalár Renáta, Farkas

Árpád, Farkas Csaba, Mátéffy Attila, Sipos Áron, Katkó Gáspár és Csorba György. Szintén köszönettel tartozunk Dobrovits Mihálynak, Kincses-Nagy Évának, Tóth Tibornak, Demkó Attilának és Névai Gábornak.

A források értékelése, a javítások és a megfontolandó tanácsok miatt hála-
lásak vagyunk a következőknek: Norman Stone, Nuran Yıldırım, Süleyman
Tüzün, Numan Aksoy, Murat Önsoy, Özge Akın, Suat Akgül, Jason Mark
Ward, Yücel Namal, Ayşe Önder, Yasemin Türkkan Tunalı, Y. Mimar Mehmet
Emin Yılmaz, Ersev Önal, İbrahim Demir, Ayşe Öz, Özgür Türker, Alper
Ersaydı, Gerhard Grüsshaber, Raimund Weinberger, Milan Randelović,
Selahattin Nazım Valdinger.

A francia nyelvű szövegekben való eligazodáshoz Özhan Kapıcı, Dilek
Tıǵlıoǵlu Kapıcı, Metin Aytaç, a németben Yunus Kobal, Çiğdem Dumanlı, az
oszmánliban Pınar Yiğit Türker, Gülizar Yetkin, Taylan Sağlam és az Epikman
testvérek nyújtottak támogatást.

Végül, de nem utolsósorban szeretettel és tisztelettel adózunk a kutató-
sainkhoz és a munkánkhoz segítséget nyújtó, ám időközben közülünk távozó
Lugosi Győző, Yüksel İnan, Eylem Nazlı Kahveci, Tuncer Yılmaz, valamint
Fırat San emlékének.

A szerzők

